

ХОФИЗИ АБРУ АСАРИДА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА МУРҒОБ ВА МАРВНИНГ СУВ ТАЪМИНОТИ ҲАҚИДАГИ МАЪЛУМОТЛАР

Daminov Akbar Suvonovich

Samarqand davlat veterinariys meditsinasi chorvachilik va biotexnologialar universiteti Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası katta oqituvchisi

Аннотация: Ушбу мақолада Хофиз Абрӯ маълумотларига таяниб, Мурғоб ва Марвда Темурийлар раҳбарлигида қурилган ирригаци иншоотлари ҳақида сўз юритилади.

Амир Темур Мурғоб атрофида 20 та канал қаздирган ва улар салтанатдаги нуфузли амирлар номи билан аталган. Бу ҳудудларнинг гуллаб-яшнашида Амир Темур ва Шохрух Мирзо катта рол ўйнаганлар.

Калит сўзлар: Амир Темур, Шохрух Мирзо, Мурғоб, Марв, канал.

Маълумки, Темурийлар даври ишлаб чиқариши биринчи навбатда қишлоқ хўжалиги равнақи билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ривожланган.

Ирригация тизимларининг ривожланиши қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг асосий омилларидан эди. Инсонлар ҳаёти қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига боғлиқ бўлиб бўлиб, ижтимоий табақаларнинг катта қисми ҳам асосан шу соҳа вакилларида иборат эди. Сув бошқарувини тўғри ташкил этиш ўрта асрларнинг ҳаёт-мамот масаласига айланганди.

Қишлоқ хўжалиги эса аввало ирригация тизимларининг тўғри ташкиллаштирилишига боғлиқ эди.

Амир Темур мўғуллар даврида вайрон этилган ирригация тизимларини тиклаш билан бирга янги ерларни очиш ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини кўпайтириш, бу соҳанинг улушини ички ва ташқи савдода кўпайтириш, давлат ва халқ фаровонлигини таъминлашга интилган. У ўз даврининг билимдон ва узоқни кўра олувчи етук ҳукмдори сифатида янги ер очган миришкор зироаткорларга давлат томонидан катта имтиёзлар ва имкониятлар яратиб берган.

Амир Темур аввало, Самарқанд, Бухоро, Қашқадарё, Фарғона водийси, Тошкент воҳаси ва бошқа ҳудудлардаги ирригация тизимларини қайта тиклади ва янгиларини қуриш йўлидан борди.

Унинг барча ҳудудларда ирригация тизимларини ривожлантиришга қаратилган сиёсатини таҳлил қилиш Темурийлар салтанатида қишлоқ хўжалиги соҳасининг ривожланиш ҳолатини янада кенгроқ тушунишимизга ёрдам беради.

Темурийларнинг Мурғоб ва Марв воҳасида олиб борган ирригация соҳасидаги ишларини таҳлил қилиш ҳам бугунги кунда темуршунослик олдидagi муҳим масалалардан биридир.

Мурғоб — Афғонистон ва Туркменистондаги дарё. Узунлиги 978 км, хавзасининг майдони 469 минг км². Афғонистон ҳудудидаги Паропамиз тоғларидан бошланиб, Банди-Туркистон ва Сафедкўх тизмалари оралиғидаги тор водийдан оқади. Туркменистон ҳудудида водий кенгайди, бу ерда ирригация тармоқлари барпо этилган.

Ҳирот атрофлари шимолидан Мурғоб, ундан кейин Чечектуга бўйсунувчи (жойлар) Мурғоб ҳудудларига киради.

Бу Мурғоб Бодғиснинг чеккасида жойлашган бўлиб, бу ҳудуд Мурғоб дарёси номи билан аталган.

Бу ҳудуд аҳолиси яшайдиган қишлоқ ва мавзеъларнинг асосий қисми Амир Темур Хуросонни кўлга киритгандан кейин вужудга келган.

Амир Темурнинг фармонида асосан Мурғобда давлат амирлари ва зодагонларининг ҳар бири алоҳида канал қазган ва у каналлар атрофига бинолар ва экинзорлар барпо этганлар.

Ўша пайтда Амир Темур бошчилигида Мурғоб воҳасини қишлоқ хўжалигини сув билан таъминлаш учун қазилган каналлар қуйидагича номланган: Дилхуш канали, Ганжи-Равон канали, Дарбанд канали, Ганжхона канали, Умар Тобон канали, Окбуго канали, Қутлуғ Темур канали, Шайх Абу Саид канали, Шайх Али канали, Давлатшоҳ-Жондор канали, Гул-Боғон канали, Қутлуғ Хотун канали, Ҳасан-Жондор канали, Амир Оловиддин канали, Мунжек канали, Наврўз канали, Қутжунан канали, Менгли хўжа канали, Кебекчи канали, Али Мелик канали. Маълумотларга кўра, бу каналларнинг кўпчилиги Темур ҳарбий қўмондонлари номи билан аталган¹.

Кейинроқ Мурғобнинг асосий шаҳарлари Панждах ва Миручак бўлган. Тобон кўпригида (В.В.Бартолднинг ёзишича, бу кўприк соҳилдаги замонавий “тош кўприк” билан бир хил). Тобон дарёси – (Амир Темур амирларидан бирининг номига қўйилган, тахминларга кўра, бу дарё унинг раҳбарлигида қазилган) ҳам бозори, иморати ва боғлари бор, уларнинг катта қисмида ғалла етиштирилади. кўпчилиги ғалла экинлари, уларнинг (шунингдек) чорвалари кўп, уларнинг адади кўплигидан ҳисобини олиш қийин².

Амир Темур Мурғобни обод қилишдан олдин бир ярим аср аввал бу воҳа гуллаб-яшнаган ҳудуд бўлган. 1219 йил июн ойининг бошида Тулухон Хуросонни забт этиш учун Талкон чегарасидан йўлга чиқди ва дастлаб Марвга етиб келди. Бу даврда Хуросон шаҳарлари, айниқса, узоқ вақт Султон Санжарнинг пойтахти бўлган Марв шаҳри ниҳоятда гуллаб-яшнаган эди. Ўша кунларда Марв "шоҳ руҳи" (Шоҳжон) деб аталган ва унда жума кунлари одамлар билан тўла бўлган учта катта Жоме масжиди бўлган.

Марв шаҳрида 90 минг аскар бор эди. Тулухон ҳужум қилганда улар жангга чиқишди. Охир-оқибат, Тулухон шаҳарни эгаллаб, бир неча кун аҳолини далага олиб чиқишди ва эркаклар аёллардан ажратилди; ҳаммаси ўлдирилди ва шаҳар вайрон қилинди.

Алалоқибатда дунё устунлари (яъни буюк инсонлар) билан зийнатланган Марв шаҳри вайронага айланиб узоқ йиллар эгасиз вайрона ҳолатда қолиб кетди. Ҳеч кимса яшамаган ҳудудда фалокат туфайли сиртлонлар ва йиртқич ҳайвонлар ин қуриб олдилар. Бу ерда ҳаёт сўнди ва турли йиртқич

¹ Хафиз-и-Абру. извлечения из географического сочинения Хафиз-и-Абру. По рукописи Ленинградской государственной публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина Вост. 290. 155 а Мургаб / Текст воспроизведен по изданию: Материалы по истории туркмен и Туркмении, Том I. VII-XV вв. Арабские и персидские источники. М.-Л. АН СССР. 1939
https://www.vostlit.info/Texts/rus17/Hafiz_i_Abru/text2.phtml?id=10613

² Ўша ерда.

хайвонлар макон қилди.

Марвнинг бундай ҳолати Шохрух Мирзо даврига қадар давом этди. Шохрух Мирзо бу ерларни обод қилишни ният қилиб қўйди ва у давлатнинг барча халқига - турку тожик, оддий аҳоли ва зодагонларга мурожаат билан чиқди³.

Марв дарёси, яъни сув оқиб кетган Мурғоб тўғонини тўсиб, лой ва ахлат қоплаган каналларни тозалашга фармон берди.

Шохрух Мирзонинг саъйи ҳаракати билан буғу, сиртлон, тулки, қуён ва бошқа ёввойи ҳайвонларнинг маконига айланиб кетган бу ҳудудлар гўзал боғларга айланди.

Марв тўғони қурилиб атрофга сув чиқарилганда одамлар ҳар томондан келиб атрофда ўрнаша бошладилар. Турли жамоат иншоотлари, бозор, масжид, ҳаммом ва карвонсаройлар қурдилар. Унинг (Шохрух) гуллаб-яшнаган давлати даврида хонақоҳлар, мадрасалар, рабоблар, кўприклар тартибга солинган ва бошланган.

Қайта очилган Марв дарёсининг кенглиги (яъни, асосий канал) дастлаб (яъни, тўғонда) 20 газда олинган ва охирида 15 газга етган; йўлда тепаликлар бор жойларда унинг чуқурлиги 30 газга етган, текис жойларда 5 газдан кам бўлмаган. Дарёнинг Мурғоб тўғонидан шаҳар дарвозаларигача бўлган узунлиги Аламдор дарвозаси деб аталади. Марв шаҳрининг Султон-қалъа харобаларига тўғри келади. Жувайний уни “Мажан охиридаги дарвоза” деб аталади.

Мурғоб дарёсидан Кўприги сурхгача (қизил қумли йўллар), бу жойларнинг аксарияти тепаликлар ва 1360 тирсак (1 тирсак -1 метр)

Кўприги сурхнинг қурилиши аввал бошланганига қарамай у охиригача қуриб битирилмаганди. Бу даврда канал битирилиб янги канал орқали Жамолиддин Муайти номи билан машҳур жой, 5662 тирсак; Жамолиддин Муайтидан эски дарё қумга борадиган Дирахти педа (тол дарахти)гача, 3000 тирсак; Дирахти педадан дарёнинг ўнг томонидаги тепаликка қадар ва тепаликнинг тепасида 30110 тирсак устун бор; устун ўрнидан Марвнинг муҳим ва машҳур қишлоқларидан бири бўлган Гиренг қишлоғигача, 13860 тирсак; Гиренгдан яна қазилган чуқурчага қадар ва у Калари амир Умар (Амир Умар чуқурлари) номи билан маълум, 8650 тирсак; Калари амир-Умардан Марв бўлуқларининг суви иккига бўлинган Бахшабга (сув ҳавзаси) қадар ва бу жой Панжоб ва азалдан бу икки (?) Дулаб деб аталган 7000 тирсак; Панжобдан Кўшки Сағирчигача 13000 тирсак; Кўшки-Сағирчидан Гумбази дулабгача (ғилдирак қудуғи гумбази) 3500 тирсак; Гумбази дулабдан Чихил кўшк (қирқ сарой) деб аталган жойгача 9250 тирсак; Чихил-кўшкдан Марв шаҳридаги Дарвозаи Аламдоргача, 9250 тирсакни ташкил этган⁴.

Мурғоб дарёси Бамнан тоғларидан бошланади. Марв, Балх, Ҳирот ва Сежистон сувлари - тўрттаси ҳам шу тоғлардан оқиб чиқади. Бу тоғлар жуда узоққа чўзилган ва бу сувларнинг манбалари бўлган (тоғлар) Жузжондан Қобул чегараларигача чўзилган ва бу тоғлар қаторида жуда кўп баланд тоғлар бор ва унда Ҳиндукуш деб номланувчи чўққи бор. Бомиеъдан унча узоқ бўлмаган жойда Синжоб деган дара бор; унинг кўп булоқлари бор ва йилнинг кўп қисмида бу ерда қор бўлади. Ҳаво исиши билан қорлар эрий бошлайди, ундан кўп сув оқиб чиқади. Ўша ҳудудлар Мурғобнинг боши шу суви ҳисобланади.

³ https://www.vostlit.info/Texts/rus17/Hafiz_i_Abru/text2.phtml?id=10613

⁴ https://www.vostlit.info/Texts/rus17/Hafiz_i_Abru/text2.phtml?id=10613

Кейин дарёга айланиб, Гарчистон чегарасига киради. Гарчистонда бу дарёга ҳар бир даранинг сувлари қўшилади ва Сеган дарасигача Гарчистон чегарасига киради; кейин Бодғис чегарасига етиб боради ва унинг шимолий қисмидан ўтади. Қадимги кунларда Марвнинг аҳоли яшайдиган (маданий) чизигининг бошланғич нуктаси Талкан қишлоғи бўлган⁵.

Эски Марвнинг жанубидаги Талхатан қишлоғи билан бир хил бўлиши мумкин, у ҳозиргача бу ном остида мавжуд.

Сув Марв шаҳрига етиб боради, шаҳар ўртасидан ўтиб, Қўшмайдон дарвозасидан чиқиб кетади, кейин қолгани Хоразм кумларига етиб боради. Андак қишлоғида тўғон қурилган бўлиб, уни Эски Марв (Мерв-и-Кўҳна) деб аташган. Энди эса, кучли шамол бўлиб, кумни учириб кетгач, кумлар ўрнида деворлар ва бинолар излари топилган. Бундан аниқ бўладики, бу ерда аввал аҳоли истиқомат қилган.

Қадимда Марв сувини (миروби) бошқариш Хуросоннинг муҳим ишларидан бири ҳисобланган.

Султон Санжар давридан кейин 558 (= 1163) йилда Мурғоб тўғони бузилди. Қанча уринмасинлар, тўғонни тўса олмадилар ва дарё Марвдан 3 йил қочиб, сувсиз бўлиб қолди. Шундан кейин кўпчилик аҳоли бошқа ерларга кўчиб кетди, аҳолининг аҳоли бутунлай бузилди, то Хоразмшоҳ одамларни юбориб, тўғон тўсилди.

Айтишларича, Султон Санжар даврида дарё ва у ерларни қўриқлашда ўн икки минг ишчи меҳнат қилган, уларни Марвнинг қолган аҳолиси қўллаб-қувватлаган. “Марғоб” номи ҳақида баъзилар “Марвоб” дейишади, лекин халқ оммаси тез-тез ишлатиб тургани учун уни “Марғоб” деб атай бошлаганлар. Бошқалар айтишларича, бу дарё Гарчистон дараларидан ўтади, айтилганидек, ўша шаҳарларда кўп (ўт) марга бор – бу “ўта жингалак” деган маънони англатади⁶.

Хофиз Аbru ўз асарида Мурғоб ва Марвнинг сув билан таъминоти масалаларига атрофлича тўхталиб ўтган ва уларнинг узунлиги, сув сифими ва бошқалар ҳақида ҳам батафсил ҳикоя қилган.

Умуман олганда, Амир Темур ва Шохруҳ мирзо ва кейинги темурийлар даврида Мурғоб ва Марвда кўплаб ободончилик ишлари олиб борилган, жамоат ва ҳокимият бинолари қурилган. Бу ҳудудлар ҳар томонлама ривожлантирилган. Амир Темур ва темурийларнинг барча ҳудудларда олиб борган бунёдкорлик ишларини ўрганиш Амир Темур ва Темурийлар даври тарихини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

⁵ https://www.vostlit.info/Texts/rus17/Hafiz_i_Abru/text2.phtml?id=10613

⁶ Ўша жойда.

